

ÜLDAJALUGU

PEATÜKK 5

Hellenismiajastu

Ei saa olla kahte päikest taevas ja kahte valitsejat maa peal.

Aleksander Suur (356–323 eKr), Makedoonia kuningas

Aleksander Suure vallutusretk ja selle tagajärjed

4. sajandil tugevnes Kreeka põhjapiiril **Makedoonia kuningriik**. Makedoonlased kõnelesid kreeka sugulaskeelt ja sealne ülemkiht oli tugevalt mõjutatud kreeka kultuurist. Aastal 338 eKr langes kogu Kreeka Makedoonia kuninga võimu alla.

334. a eKr võttis Makedoonia kuningas **Aleksander Suur** ette sõjaretke Aasiasse ja vallutas vähem kui kümne aastaga kogu Pärsia impeeriumi. Kõik maad Egiptusest Iraani ja Kesk-Aasiani langesid makedoonlaste ja kreeklaste võimu alla. See oli murranguline sündmus nii Kreeka kui ka Idamaade ajaloos. Pärast Aleksandri surma tema maailmariik küll lagunes, kuid see ei lõpetanud kreeklaste ja makedoonlaste ülemvõimu Idamaades. Aleksandri vallutusretke ja järgnenud sõdadega kaasnes kreeklaste ja makedoonlaste massiline ümberasumine Lähis-Ida maadesse. Kreeka keel muutus seal levinuimaks kõnekeeleks ja kreekapärane elulaad hakkas paljudes kohtades kohalikke kombeid kõrvale tõrjuma. Kaugemal Aasia sisealadel jäi kreeklaste osa väiksemaks, kuid sellele vaatamata rajati sealgi kreekapäraseid linnu. Makedoonlaste ja kreeklaste erinevus kadus võõrsil peagi ja nad sulasid ühtseks kreeka keelt kõnelevaks elanikkonnaks. Perioodi, mil kreeklased valitsesid idamaade üle – seega ajavahemikku Aleksander Suure vallutustest kuni Rooma võimu kehtestamiseni –, nimetatakse ajaloos **hellenismiperioodiks**.

Issose lahing

Aleksander Suur (vasakul hobuse seljas) kohtub Pärsia kuninga Dareios III-ga Issose lahingus 333. aastal eKr. Kuigi pärslastel oli kolmekordne ülekaal, saavutasid Aleksandri väed hiilgava võidu. Lahingut kujutav mosaiik leiti Pompei linnast. Arvatakse, et see umbes 100. aastal eKr valminud mosaiik on mitu sajandit varasema Kreeka maali koopia.

Hellenistlikud suurriigid ja linnad

Aleksandri surmale järgnenud sõdades kujunes kolm suuremat hellenistlikku riiki:

- 1) **Egiptus**, kus valitsesid järgemööda Ptolemaiiose-nimelised kuningad;
- 2) nn **Seleukiidide riik** (riiki valitsenud Seleukiidide dünastia järgi), mis esialgu hõlmas enamiku Aleksandri vallutustest Aasias, kuid kahanes järk-järgult, nii et riigi tuumikalaks kujunes Süüria;
- 3) **Makedoonia**, mille võimu all olid ka Kreeka linnriigid.

Idamaale rännanud kreeklased asusid enamasti vanadesse linnadesse, kuid rajasid nende kõrvale sageli ka uusi. Uutest linnadest oli tähtsaim Niiluse suudme lähedal paiknenud **Aleksandria**, millest kujunes Vahemere maade suurim linn ja olulisim teaduskeskus. Kuulsad olid ka **Antiookia** Süürias, **Pergamon** Väike-Aasias ja paljud teised. Vahemere idaranniku linnade välisilme, arhitektuur ja elulaad muutusid kreekapäraseks. Rajati templeid, teatreid, gümnaasiume, sammaskäikudest piiratud väljakuid, staadione linna serval ja muid avalikke ehitisi. Paljud neist linnadest ületasid jõukuselt ja elanike arvult varasemaid Kreeka linnu.

Pergamoni altari rekonstruktsioon (Berliini muuseumis)

Altar ehitati algselt Pergamoni akropolile. Reljeefidel on kujutatud Kreeka jumalate ja gigantide võitlust, mis peegeldas kreeklaste sõdu barbaritest vaenlaste vastu.

Egiptuse kuninga Ptolemaios II aegne neljdrahmne ehk tetradrahm Egiptusest (3. sajand eKr)

Aleksandria tuletorni varemed

Enam kui saja meetri kõrgust ehitist peeti üheks vanaaja seitsmest maailmamest. Tuletorn valmis oletatavasti 279. aastal eKr, kuid 1323. aasta maavärina tagajärjel muutus kasutuskõlbmatuks ning jäi vee alla.

Pergamoni akropol suure altariga

Aleksander Suure maailmariik ja hellenistlikud riigid

Tänapäeva riigid alal, mis kunagi oli Aleksander Suure impeerium

Hellenistlik ühiskond

Ühiskondlik korraldus

Linnriigid püsisid ka hellenismiperioodil, kuid nad polnud enam sõltumatud nagu varem, vaid allusid suurriikide valitsejatele. Ametlikult valitseti linnu traditsioonilisel viisil: tegutsesid linnanõukogud, igal aastal valiti ametnikke ja mõnes linnas korraldati ka rahvakoosolekuid. Kuid nende võimuorganite volitused piirdusid nüüd enamasti linnade siseasjade korraldamisega. Kõigis tähtsamates asjades pidid linnad valitseja tahtele alluma. Iseseisvamad olid Kreeka polised, millest mõned suutsid isegi Makedoonia kuningatele vastu seista.

Hellenistlikke suurriike valitsesid enamasti piiramatult võimuga kreeka-makedoonia päritolu **monarhid**. Monarhid rajasid endale suurejoonelisi ja luksuslikke losse ning ümbritsesid end peamiselt kreeka-makedoonia ülikutest koosnevate toretsevate õukondadega. Õukonna kombad ja elulaad olid üldjoontes kreekapärased, kuid paljus võeti eeskujuna Idamaade varasematest valitsejatest ja riigikorraldusest. Idamaiseid kombeid järgides hakkasid nad alluvatelt nõudma oma isiku jumalikku austamist. Esmalt juurdus see tava hellenistlikus

Egiptuses, sealset eeskuju järgisid peagi ka Seleukiidide riigi valitsejad. Linnades juurdus kreekapärase elu- ja valitsemisviisi, maapiirkondi valitsesid hellenistlikud monarhid aga tihti samamoodi kui nende idamaised eelkäijad.

Sõjavägi

Oluliselt muutus ka sõjaväekorraldus. Sõjavägi ei koosnenud enam kodanikest, vaid

palgasõduritest. Enamasti palgati kreeklasi ja makedoonlasi, sest Aasia elanikke hellenistlikud valitsejad eriti ei usaldanud. Palgasõdurite kasutamisega kasvas sõjaväe professionaalsus. Varasemates kreeklaste vägedes oli tähtsaim jalavägi, nüüd aga kasvas faalanksi kõrval ratsaväe tähtsus. Idamaade eeskujul hakati kasutama sõjatehnikat, sõjalaevad olid võrreldes varasemaga suuremad ja kiiremad. Tavaliselt majutati sõjavägi eraldi sõjaväeasulatesse.

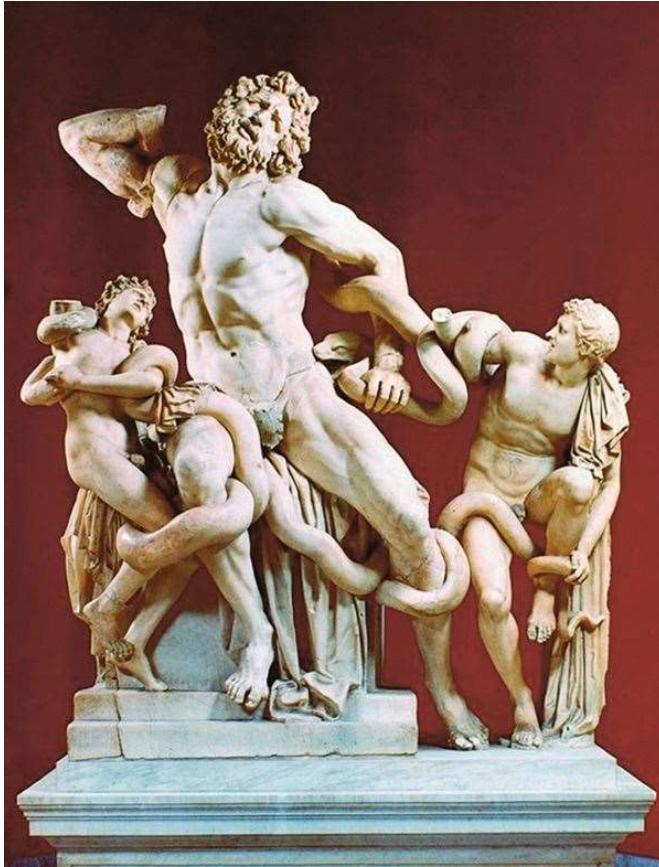
Ratsaväelane lahingus (4. saj lõpp eKr)

Kultuur hellenistlikes riikides

Hellenistlikud valitsejad soosisid kultuuri, näidates sellega oma tarkust ja suuremeelsust. Nad rajasid uhkeid ehitisi ning kutsusid oma õukonda tuntud poeete ja õpetlasi kogu hellenistlikust maailmast. Kõige enam pöörasid kultuurile tähelepanu Egiptuse kuningad. Aleksandriasse rajati 3. sajandil eKr muusade tempel, **Museion**, millest sai oluline valitsejate hoole all tegutsev kultuuri- ja teaduskeskus. Museioni raamatukogu sisaldas peaaegu kogu kreekakeelse kirjasõna, mida õpetlased asjatundlikult kogusid, korrastasid, ümber kirjutasid ja seletustega varustasid. Teise olulisema kultuurikeskusena kerkis esile Pergamon. Ka Ateena ei kaotanud oma tähtsust, püsis hellenistliku maailma tähtsaima filosoofiakeskusena.

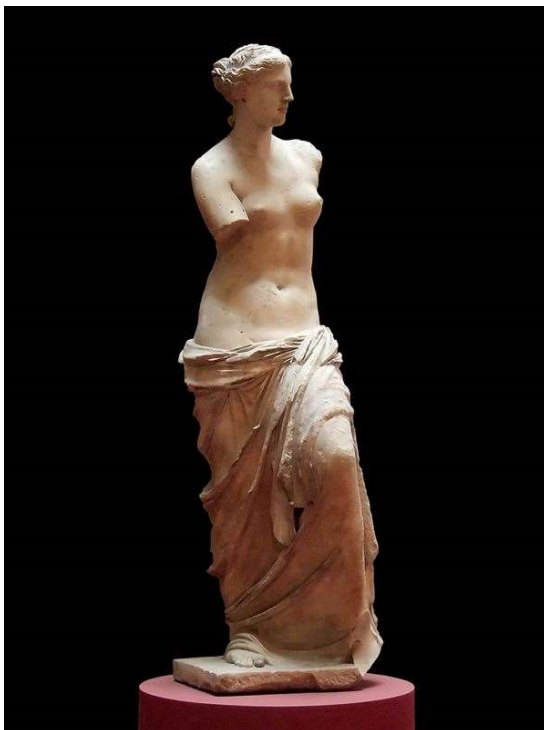
Samothrake saarelt leitud võidujumalanna Nike kuju (2. saj eKr)

Laokooni grupp

Skulptuur muutus hellenismiperioodil varasemast dünaamilisemaks ja dramaatilisemaks, kadus klassikalisele skulptuurile omane sisemine rahu ja tasakaal. Selle heaks näiteks on oletatavasti 1. sajandist eKr pärit Rooma koopia skulptuurikompositsioonist, mis kujutab Poseidoni saadetud meremadusid kähistamas Trooja preestrit Laokooni ja tema poegi. Laokoon oli hoiatanud troojalasi, et need ei veaks linna kreeklaste ehitatud suurt puuhobust, ning heitnud selle pihta oda. Seetõttu lasi Troojat vaenanud Poseidon Laokoonil ja tema poegadel hukkuda. Skulptuur taasavastati 1506. aastal.

Melose saarelt leitud Aphrodite kuju ehk Milose Venus (2. saj eKr)

Samothrake saarelt leitud võidujumalanna Nike kuju (2. saj eKr)

Hellenistlik kunst

Laokooni grupp

Skulptuur muutus hellenismiperioodil varasemast dünaamilisemaks ja dramaatilisemaks, kadus klassikalisele skulptuurile omane sisemine rahu ja tasakaal. Selle heaks näiteks on oletatavasti 1. sajandist eKr pärit Rooma koopia

skulptuurikompositsioonist, mis kujutab Poseidoni saadetud meremadusid kähistamas Trooja preestrit Laokooni ja tema poegi. Laokoon oli hoiatanud troojalasi, et need ei veaks linna kreeklaste ehitatud suurt puuhobust, ning heitnud selle pihta oda. Seetõttu lasi Troojat vaenanud Poseidon Laokoonil ja tema poegadel hukkuda. Skulptuur taasavastati 1506. aastal.

Aleksandria

Aleksandria meenutab kujult riskülikut ... Linn on tervenisti jagatud ratsa- ja vankrisõiduks kohaste tänavatega ... Linnas on kaunid avalikud paigad ja kuningalossi ala, mis hõlmab kolmandiku või neljandiku kogu linnast. Iga kuningas on seda annetustega kaunistanud, nii et üks ehitus on ühelt ja teine teiselt valitsejalt. ... Kuningalossi juurde kuulub ka Museion jalutusala ja ümbruskonnaga ning suure söögisaaliga Museioni juures töötavatele teadlastele. Museionil on riiklik eelarve ja kuningad määravad selle juurde ametisse korraldava preestri. Kuningalossi juurde kuulub ka niinimetatud Hauamonument. See on müüriga piiratud ala kuningate haudadega, kus paikneb ka Aleksander Suure haud. Ptolemaios mattis Aleksandri surnukeha Aleksandriasse, kus ta on nüüdki, kuid mitte oma algses sargas, mis oli puust, vaid kuldses sargas. Suures sadamas, sisse sõites paremat kätt, on Pharose saar ja tuletorn. Vasakut kätt jääb aga kuningaloss Lochiase kaljuneemel oma arvukate kirevate ehitiste ja pargiga. Süvendatud ja suletud sadam lossi ees on mõeldud ainult kuningale. Läheduses on teater ja Poseidoni tempel. Seejärel tuleb dokkidega kaubasadam, mis ulatub linna Pharose saarega ühendava muulini. Teisele poole muuli jääb Eunostose sadam. Sealt viib laevatav kanal Mareotise järve. Kanalist väljapoole jääb vaid väike osa linnast, mille juures on linnalähedane kalmistu rohkete aedade ja haudadega ning paikadega surnute balsameerimiseks. Seespool kanalit on Serapise tempel, amfiteater ja staadion, kus peetakse nelja-aastaste vahedega mängu. Üldiselt võib öelda, et linn on täis monumente ja pühamuid. Kõige kaunim on gümnaasium oma ... sammaskäiguga. Linna keskel aga on kohtuhoone ja hiis. Samuti on seal Paani pühamu – inimkätega loodud spiraalikujuuline kõrgendik kruvikujuliselt tippu tõusva teega. Tipust on näha kogu linn. Surnuaia juurest viib lai tee läbi linna gümnaasiumist mööda Kanopose väravani, kus on hipodroom ja muud ehitised kuni Kanopose kanalini välja. ...

Geograaf Straboni kirjeldus Aleksandriast (1. saj pKr)

Hellenism pärast hellenismi

30. aastal eKr allutas Rooma oma võimule viimase hellenistliku riigi Egiptuse. See daatum märgib ühtlasi hellenismiperioodi lõppu. Samas ei tähendanud see hellenistliku kultuuri kadumist. Rooma riigi vahendusel algas Kreeka või Kreeka-Rooma kultuuri levimine Kesk- ja Lääne-Euroopasse, Rooma idaosa jäi hellenistliku kultuuri otsese mõju alla veel seitsmeks sajandiks, mis tähendab, et see kandus üle kristlusesse ja Bütsantsi tsivilisatsiooni. 7. sajandil Vahemere äärde jõudnud araablased leidsid eest hellenistlike õpetlaste kokku kogutud või ümberkirjutatud kreekakeelsed tekstid, millest osa oli juba tõlgitud aramea ja pärsia keelde. Platoni, Aristotelese jt teosed said araabia hariduse ja kultuuri lahutamatuks osaks ning just araablaste vahendusel tutvusid lääneeurooplased kreeka kultuuri saavutustega uuesti.

Kui on huvi, kuula ERRi saadet „Aja jälg kivis“ [Aleksandria raamatukogust](#) (saate autor Helgi Erilaid).

Kirjandus

Hellenismiperioodil oli endiselt populaarne teater. Endiselt loodi uusi näidendeid ja kanti ette vanu. Kuid klassikalisele perioodile iseloomulikud sügavmõttelised ja kodanikke kasvatavad tragöödiad ei pakkunud enam huvi. Eelistati komöödiaid, kus varasem poliitiline temaatika oli asendunud argieluteemadega.

Hellenistliku luule tähtsaim keskus oli Aleksandria. Seetõttu tuntakse hellenistlikku poeesiat sageli **Aleksandria luule** nime all. Erinevalt varasemast ei pööranud poeedid tähelepanu enam ühiskonna probleemidele ja moraaliküsimustele, vaid elegantsele stiilile ja õpetatusele.

Fragment Aleksandria luulest

Aitia [Algpõhjused]

Nii lugu mul: mida eal oma-aegu ma juustele pannud –
õrnlibe kollane salv, lummava lõhnaga pärg –
kõik oma teed puha läks eluhõnguta, ning mida saanud
endale on oma jaoks hambad ja täitmatu kõht –
sest üle miskit jäänd pole homseni: kuid mida kõrva
tallele tõin, minu käes ainsana ikkagi on.

Kallimachos. Aitia. – Kreeka kirjanduse antoloogia. Tallinn, 1964.

Filosoofia

Muutunud ühiskond muutis ka inimeste mõttemaailma ja vaateid. Klassikalise perioodi filosoofe paelunud küsimused voorustest kaotasid tähtsuse. Nüüd juureldi enam inimest kui üksikisikut puudutavate probleemide ja tema hingeliste vajaduste üle. Muutuvas maailmas otsiti vastust küsimusele, kuidas võiks inimene saatuse heitlikkusest ja eluraskustest hoolimata leida õnne ja hingerahu.

4. sajandi lõpus eKr kujunes sellest tulenevalt kaks mõjukat

filosoofiakoolkonda. **Epikuros** (342/341 – 271/270 eKr) ja tema järgijad väitsid, et inimese hing lakkab olemast, inimest ei oota pärast surma enam midagi ja surma pole mõtet karta.

Filosofeerimine aitab seega inimesel surmahirmust üle saada ja lubab tal mõistlikult elu

nautides hingerahuni jõuda.

Stoitsistlik koolkond aga väitis, et maailmas on kõik õiglase jumaliku korra järgi ette määratud. Saatusele vastu hakata on ühtviisi nii rumal kui ka halb. Saatusega leppida suudab vaid see, kes vabastab end himudest, sest just neid orjates soovivad inimesed seda, mida saatus pole neile määranud. Himudest vabanemine ja saatusega leppimine toovad hingerahu.

Attalose stoa Ateena agoraal (2. saj eKr, rekonstrueeritud 20. sajandil)

Attalose stoa Ateena agoraal (2. saj eKr, rekonstrueeritud 20. sajandil)

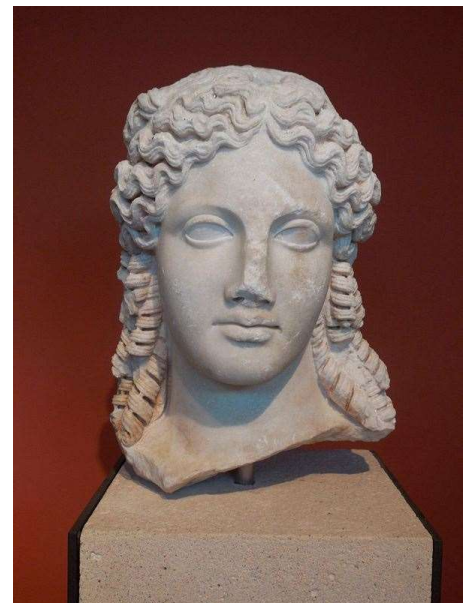
Muutused religioonis

Religioon nagu paljud teisedki valdkonnad minetas hellenismiperioodil oma linnriigikeskse iseloomu. Suured ülelinnalised usupidustused olid küll endiselt menukad, kuid nende kõrval suurenes jumalaga lähemat isiklikku kontakti pakkuvate müsteeriumikultuste osatähtsus.

Kui kreeklasi hellenismiperioodil hulganisti Idamaadesse asus, puutusid nad seal senisest palju tihedamalt kokku idamaiste kommete ja elulaadi, sh religiooniga. Kõik see mõjutas kreeklaste maailmapilti. Kreeka religiooni ilmus nüüd uudseid jooni. Kõik vanad jumalad jäid küll alles, kuid nende kõrval hakkasid kreeklased üha enam austama ka paljusid idamaiseid jumalaid.

Hellenistliku maailma kõige armastatumaks jumaluseks sai Egiptuse **Isis**. Tema kultus levis ka Kreekasse ning hiljem ka Itaaliasse ja läänepoolsetesse Vahemere maadesse. Paljud kreeklased nägid Isises kogu maailma valitsejat, kes kindlustab oma austajatele parema saatuse ka pärast surma.

Hellenismiperioodil õppisid kreeklased lähemalt tundma ka Mesopotaamia astroloogiat. Taevakehade järgi ennustamine muutus kreeklaste seas väga populaarseks. Just tol ajajärgul kujundati välja sodiaagi 12 tähtkujule vastavad üksikasjalikud horoskoobid, mida kasutatakse tänapäevalgi.

Isis

Teadus

Kreeka teaduse süvenev spetsialiseerumine tõi kaasa silmapaistvaid saavutusi.

Matemaatik **Eukleides** (u 365 – u 300 eKr) võttis oma mitmeköitelises teoses „Elemendid” kokku senised matemaatika-alased saavutused ning sõnastas ja tõestas geomeetria põhialused, mis kehtivad tänini.

Hellenismiperioodi kuulsaim füüsik ja leiutaja **Archimedes** (u 287–212 eKr) pärines Sitsiliast. Paljude tema leiutiste seas oli näiteks kruvivõll, mida tollal kasutati peamiselt vee tõstmise hõlbustajana. Ta tegi kindlaks vedelikes asetsevatele kehadele mõjuva üleslükkejõu. Legendi järgi olevat ta tulnud selle peale vannis, kust ta ennastunustavas vaimustuses välja hüpanud, hüüdes kõval häälel: „Heureka!”

Hellenismiperioodi **astronoomid** olid veendunud, et maa on kerakujuline. Arvutati välja maa ligikaudne ümbermõõt. Üks astronoomidest esitas koguni heliotsentrilise (Päikese-keskse) maailmapildi teooria, ta väitis, et Päike ja tähed seisavad paigal, Maa koos teiste planeetidega aga tiirleb ümber Päikese. Enamik astronome oli siiski seisukohal, et universumi keskpunkt on Maa. Seda seisukohta põhjendas Aleksandria astronoom, astroloog, matemaatik ja geograaf **Ptolemaios** (u 90 – u 170), kes elas juba Rooma ülemvõimu ajal.

15. sajandil Saksamaal trükitud maailmakaart, mis põhineb Ptolemaiose kirjeldustel

Sellel on kujutatud maad Kanaari saartest Hiinani ning Islandist ja Skandinaaviast Aafrika sisealadeni. Ptolemaiose teosed olid keskajal üldtunnustatud käsiraamatud ja tema seisukohad kujundasid Euroopa õpetlaste arusaamu uusaja alguseni.